

מלחמת אלה השנים שקרעה מבפנים את ערביי ארץ ישראל



בתמונה: הסתערות לוחמים בדואים. ציור
מהמאה ה-19 של רוברט טלבוט קלי.

היריבות שנולדה בשחר ההיסטוריה הערבית בין שבטי הקייס והקִמֶן בחצי האי ערב, הגיעה ארצה עם הלוחמים
המוסלמיים שכבשו את הארץ בשנת 636 והטרידה את האוכלוסייה הערבית המקומית עד שלהי שלטון המנדט הבריטי

"קדימה!" לוחמים בדואים
בציור רומנטי של אדולף
שראייר, מאמצע המאה ה-19.



אי פעם, אוליי עוד לפני האלף הראשון לספירה, התחילו שבטי הבדואים הפזורים בחצי האי ערב להתאחד בשתי מסגרות נפרדות, שבמשך הזמן קיבלו את השמות קייס וימן. נהוג לחלק את השבטים הללו לפי האיזור המקורי שבו התגוררו: שבטי הקייס בחיג'אז שבצפון-מערב חצי האי ושבטי הימן בדרומו. מלכתחילה היו היחסים בין שתי ההתארגנויות הללו בעייתיים מאוד ובמשך הזמן גרמו תנאי החיים הקשים של אותם ימים ליריבות גוברת ביניהם שהגיעה לכלל קרבות של ממש.

עם הופעת מוחמד ותחילת שלטונו בחצי האי ערב, התאסלמו שני הפלגים, הצטרפו לצבאו והשתתפו במלחמות שבמהלכן נכבשו על ידי המוסלמים כל המזרח התיכון, צפון אפריקה, ספרד ושטחים עצומים בהודו ובמזרח אסיה. הן הקייסים והן הימנים הגיעו אז לארץ ישראל ולסוריה וחלק קטן מהם התמקם בשולי האיזור המיושב, בעוד השאר ממשיכים במסעות הכיבוש המוסלמיים. אלה שנותרו בארץ שמרו על אופיים הנוודי, אבל ברבות הימים, כאשר ערים או כפרים נזקקו להגנה, הן כרתו הסכמים עם שבט בדואי זה או אחר, שיבוא לעזרתם. מכל מקום, היריבות בין הקייסים לימנים לא פגה ואפילו פרצו ביניהם שלוש "פיטנות" (מלחמות אזרחים), שבהן לחמו זה כנגד זה.



“לאחר הפשיטה” - לוחמים בדואים חוזרים עם שללם. ציור מהמאה ה-19, של אדולף שראיייר.

כשהוקמה ח'ליפות בית אומיה, בשנת 661, והתמקמה בדמשק, קירב מועאווייה, החליף הראשון בשושלת, את שבטי הימן, בזכות קשרי נישואין בין משפחתו לבין אחד השבטים הללו. עם מותו, בשנת 680, עשו שבטי הימן ככל יכולתם כדי לוודא את מינויו של יזיד, בנו של מועאווייה, לחליף הבא ובכך לשמר את מעמדם המיוחד בצמרת השלטון. שבטי הקייס, לעומת זאת, תמכו בהכתרת חליף ממשפחה אחרת. ההכרעה בעניין נפלה בשדה הקרב במארג' רהיט, ביקעה בקירבת דמשק, בקיץ של 684: לוחמי הימן הביסו כאן את לוחמי הקייס ובסופו של דבר אכן נעשה יזיד לחליף. אלא שתוצאות הקרב יצרו בשבטי הקייס רגשות קשים כל כך, שהם פתחו בשורה ארוכה של התקפות תגמול, שנמשכו שנים, עד תום שלטון בית אומיה בארץ בשנת 750. התקפות התגמול של שבטי הקייס כונו "אל איאם" (הימים), כי כל התקפה כזאת נמשכה רק יום אחד. אולם גם כך הם הצליחו לגרום לימנים אבידות ונזקים משמעותיים ביותר.

בשנת 750 הוחלף שלטון בית אומיה בשלטון בית עבאס. השליטים החדשים העבירו את מרכז שלטונם מסוריה לעיראק, שם נוסדה בגדאד בשנת 763. להעברה זו הייתה משמעות רבה בסוריה ובארץ ישראל, כי התרחקות העבאסים מהאיזור צימצמה את הגנתו מפני הבדואים ואלה חזרו לעלות על שדות המזרע עם עדריהם. האיכרים לא יכלו לעמוד בנזקים שנגרמו להם ותוך פחות מחמישים שנה החלו לנטוש את אדמותיהם. ככל שהשטחים המעובדים נזנחו, השתלטו עליהם הבדואים ומכיוון שלא עיבדו אותם, החל המדבר להתפשט בעיקבותיהם מערבה.



מבשרי המדבר: בדואים בנדידה (ציור של ז'אן ליאון ג'רום, 1870).

בדואים אורבים לשיירה.
ציור מהמאה ה-19 של
אדולף שראיייר.



כשעלתה לשלטון שושלת החליפים הפאטימיים, בשנת 909, היא קבעה את בירתה במצרים ומשם ניסתה לשלוט בכל שטחי האימפריה המוסלמית. אלא שהמשימה הזאת הייתה פשוט גדולה עליה ובכל שנות קיומה של השושלת הפאטימית עברה ארץ ישראל מחזורים קבועים של פשיטות שבטים בדואים מספר המדבר אל תוך הארץ הנושבת, עד כדי השתלטות על חלקים מהארץ. בכל התקפה כזאת העלו הבדואים את עדריהם על שטחי המזרע של האיכרים – שרובם הגדול עדיין היו נוצרים – והרסו אותם. הם גם שדדו את תושבי הערים, חמסו שיירות והמסחר הגיע לשפל. האיכרים והעירוניים שנפגעו לא יכלו לשלם מיסים ומאחר שכספים אלה היו חשובים לאוצר הפאטימי, הגיבה החליפות בשיגור צבא לארץ ישראל, שהדף את הבדואים שוב לספר המדבר וחוזר חלילה. הארץ הפכה לזירת תככים בלתי פוסקים, שבהם הופרו הסכמים, נאמני צד אחד עברו ללא היסוס לצד האחר, שבועה הייתה מחייבת רק לרגעי נתינתה, מנהיגים לא יכלו לבטוח אפילו בתומכיהם הקרובים ביותר, שלא יסגירו אותם לידי אויביהם. וכאשר חזר הצבא למצרים, שוב יצאו הבדואים לפשיטותיהם ולכיבושיהם...



הסלג'וקים היו תורכמנים מוסלמים, שיצאו במאה ה-11 ממרכז אסיה ותוך זמן קצר, יחסית, הקימו אימפריה אדירה שהשתרעה על רוב המזרח התיכון, כולל ארץ ישראל. בתחילה הם גוייסו על ידי השושלת הפאטימית כדי לסלק את השבטים הבדואים שפשטו על תושבי הקבע העירוניים והכפריים כאחד בכל איזור א-שאם (הלבנט). אולם עד מהרה הם הפכו בעצמם לכובשים והשתלטו על הארץ כולה, כולל ירושלים, אותה כבשו ב-1073. אומנם ב-1097 הצליחו הפאטימים לכבוש את הארץ מחדש – אך שנה אחת בלבד לאחר מכן הגיע ארצה מסע הצלב הראשון...

פרשים סלג'וקיים בקרב. (ציור לא ידוע)



דווקא בתקופה הסוערת של שלטון הצלבנים בארץ, שורה רגיעה יחסית בפשיטות הבדואים מספר המדבר. ייתכן שהדבר נובע מכך שהצלבנים הכירו בצרכיהם של הנוודים למצוא מירעה לעדריהם והירשו להם תמורת תשלום לרעות ללא הפרעה בשטחי ממלכת ירושלים הצלבנית (בתמונה: ציור של צלבנים בקרב. המקור: google sites).



הסולטן הממלוכי בייברס

סילוקם הסופי של הצלבנים מארץ ישראל, על ידי הסולטן הממלוכי בייברס, בשנת 1291, החזיר את האיזור לדגם הנדנדה האופייני משכבר: כיבוש צבאי, שלטון חזק, דעיכה, התפוררות וחוזר חלילה. וכך, כ-220 שנה לאחר השתלטות הממלוכים על הארץ, הופיע גורם חדש בזירה: האימפריה העותמאנית.

מי שכבש את הארץ מידי הממלוכים היה הסולטן סלים הראשון, שהפעיל באחת הפעמים הראשונות בעולם בכלל ובפעם הראשונה במזרח התיכון - תותחים בשדה הקרב. ההתנגשות בין צבאות שני הצדדים אירעה בקיץ 1516, בביקעת דאביק, שמצפון לחלב בסוריה. סלים משך את הממלוכים למלכודת ושם החל להפגזם. שאון התותחים הבהיל את סוסיהם של הממלוכים, גרם למהומה בשורותיהם – ורובם נהרגו. לאחר מכן היה כיבוש הלבנט ומצרים כולה רק עניין של זמן קצר ובסופו של דבר השתלטה האימפריה העותמאנית על כל המזרח התיכון וצפון אפריקה.



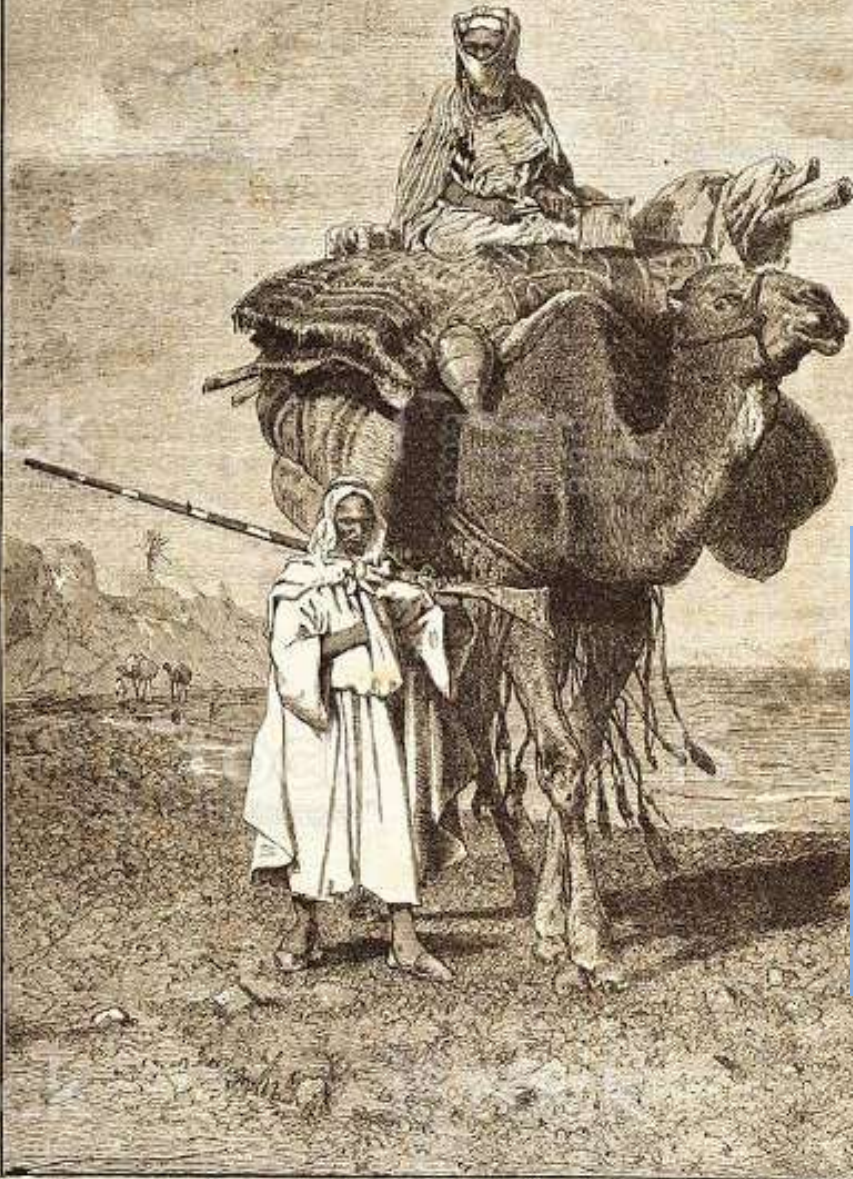
הסולטן העותמאני סלים הראשון

בתחילה היה השלטון העותמאני בארץ יעיל ונמרץ. פשיטות הבדואים שחדרו ארצה וגרמו נזקים גדולים לתושבי הקבע, חדלו לחלוטין. העותמאנים הקימו מערכת מסודרת לגביית מיסים והשלטון היה יציב. מאמץ מיוחד הוקדש לשיפור המלאכה והמסחר בערים והחקלאות בכפרים. חדירות הבדואים נבלמו על ידי הקמת שורה של מצודות שניבנו לאורך ספר המדבר והכפרים והערים חזרו להתרחב. אולם אז החלה שוב לנוע "נדנדת השליטה" האופיינית למזרח התיכון. בפינות שונות של האימפריה פרצו מרידות והיאניצרים, יחידות העילית של החי"ר העותמאני ששמרו על הסדר והשלווה בארץ, נשלחו לדכאן. היחידות שנותרו בארץ היו של "באשי בוזוקים", חיילים בלתי סדירים, שהיו ידועים באכזריותם ובתאוות הבצע שלהם (להלן). המאבק נגד הבדואים לא היה בראש מעייניהם וכתוצאה מכך, חזרו הבדואים לפשוט על שדות המזרע. לפי אחד התיאורים מאותם ימים, "כנחילי ארבה פושטים הם על פני הארץ וגמליהם אך ששים מאוד להתענג על המותרות של מזון ירוק... ומותירים שיממון עירום וחום". גם גביית המיסים התדרדרה, כי מושלי המחוזות, שמונו על ידי השלטון המרכזי בקושטא, קנו את מישרתם בכסף וכדי להחזיר להם את ההשקעה, הטילו מיסים לטובת עצמם ועשקו את התושבים כאוות נפשם. כתב יד מהמאה ה-18 מתאר בפירוט את סיבלם של היהודים בארץ בכלל ובירושלים בפרט, כתוצאה מרדיפת הבצע של השליטים, שסחטו את היהודים ככל שיכלו: "כל מושל עיר וכל שופט, כל נושא מישרה וכל עריץ סתם מבני המוסלמים שמם למירמס לכל זדונות ושרירות לבו". ההיסטוריון שמואל קליין כתב בעניין זה, כי "ריחוק המקום שבין א"י לקושטא ולדמשק (מקום מושב המישנה למלך) גרם שכל פחה ופחה עשה מה שליבו חפץ, עשק ורצץ לאסוף כסף ובכסף... שיחד ושיכך את חרון אפם של המושלים עליו בדמשק בהגיע לאוזניהם תלונות היהודים על המושלים בירושלים. מצב כזה היה בכל מקום בארץ, אבל סאת הייסורים נגדשה בימי אבן-פרוך בשנות שפ"ב-שפ"ז (1622-1627 - ב.ג.). בירושלים. דבר קטן היה בעיניו של זה לדרוש לא רק כספים, כי אם גם שמן זית, שמן שומשמים, בורית (סבון - ב.ג.) ועוד דברים כאלה; וכאשר רבה הכמות אצלו, הכריח את העדה לשוב ולקנותה ממנו במחירים שהטיל עליהם הוא. גם איום לא פעם איום של תלייה וכמה מחשובי הקהל שם ימים ארוכים בבית הסוהר..."



יאניצארים – עילית החי"ר העותמאני במאות 15-17. כל עוד הוצבו בארץ, נשמר כראוי ביטחון התושבים.

בדואי חמוש ברובה מאבטח את אשתו
בעת נדידה, כנראה בחוף ים המלח.
(תחריט מתחילת המאה ה-19)



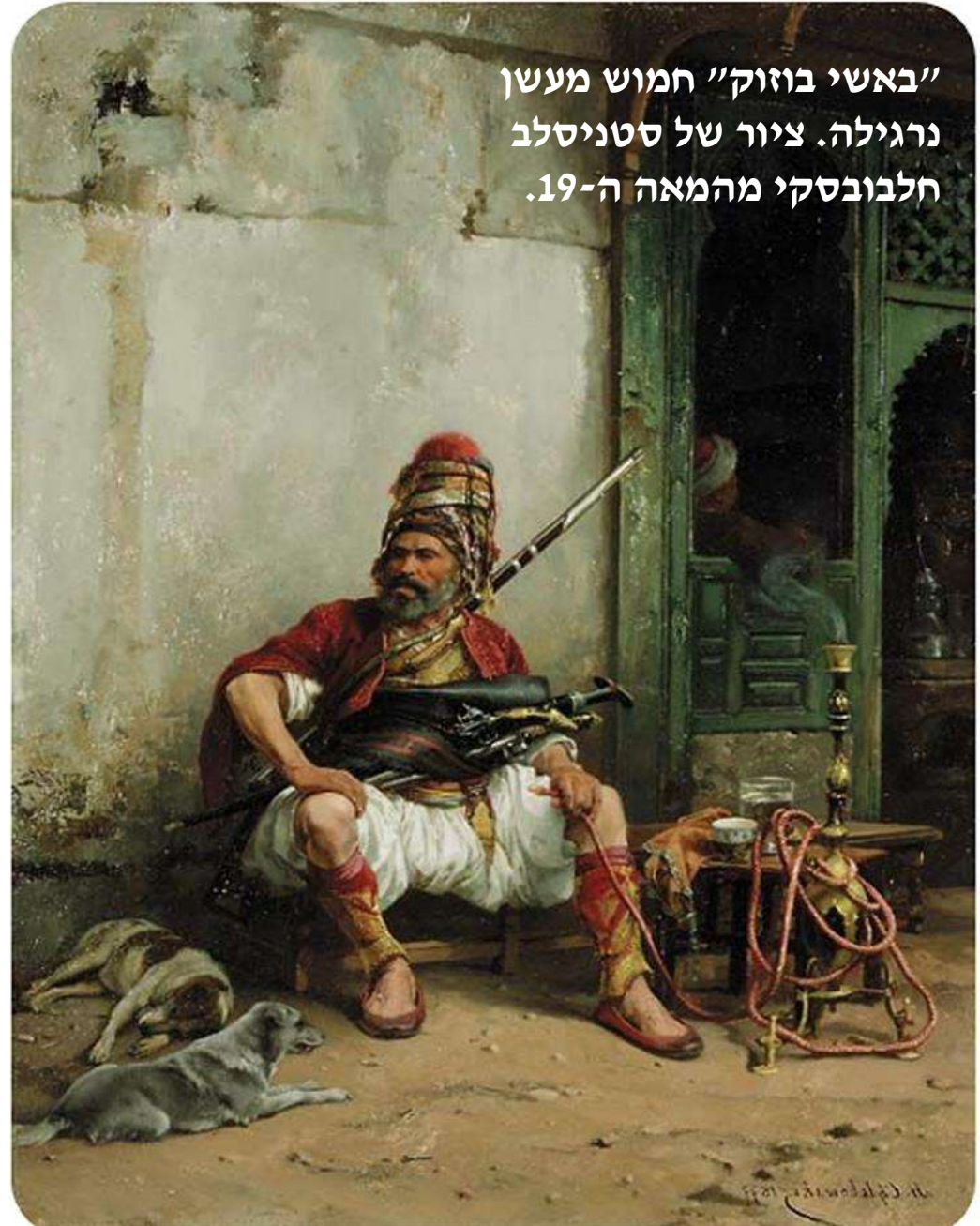
בעיקבותיהם של המושלים הלכו גם אנשי הצבא המעטים שנותרו בארץ
ובמקום למלא את תפקידם הצבאי, התמקדו בסחיטת כספים ומיצרכי
מזון מהכפריים שעליהם נועדו להגן. תושבי הערים נפגעו גם הם, מכיוון
שאנשי הצבא הפסיקו לאבטח את שיירות המסחר והבדואים מיהרו
לנצל זאת לפשיטות שוד שפגעו קשות בסוחרים.

אנשי הצבא ולפעמים גם המושלים עצמם, הירבו לעסוק באותם ימים
בסחר בנשק חם, שנוכח המצב הבטחוני המעורער היה לו ביקוש גדול.
הם מכרו כל רובה שיכלו להניח עליו את ידיהם וכתוצאה מכך גדל
מספר הנפגעים בכל התנגשות אלימה ברחבי הארץ.



רובה בדואי טיפוס, שיוצר בדמשק כנראה במאה ה-17. הרובה, שאורכו
כמעט 1.20 מטר, נטען מהלוע, ליריה אחת בלבד של כדור עופרת גדול
יחסית, בקוטר 16 מ"מ.

"באשי בוזוק" חמוש מעשן
נרגילה. ציור של סטניסלב
חלבובסקי מהמאה ה-19.



הנטל הכבד של שמירה על ביטחון האזרחים ברחבי הלבנט הונח על כתפי ה"באשי בוזוקים" הבלתי סדירים, שיחידותיהם הופעלו על ידי מושלי המחוזות. הבעיה הייתה, שהם לא עמדו בנטל אלא להיפך, הם היו בין הגורמים העיקריים לקיומו.

עצם השם של היחידות הללו מעיד על טיבן: בעברית משמעותו "ראש שבור". בעברית בת ימינו אפשר לומר: "ראש דפוק". הן הורכבו מערב רב של ביריונים, שיצא להם שם של פרועים ובלתי ממושמעים, שכל אזרח רגיל ירחק מהם, כדי להימנע מהסתבכות איתם. מה שעמד בראש מעייניהם היה סחיטת כסף מכל מי שנזקק להם, כדי לכסות את התשלום שנדרש מהם כדי לשרת ביחידה הזאת. שכן מפקד החיל היה קונה את תפקידו מהשלטון העותמאני, בסכום נכבד. אחרי כן היה מוכר את תפקידי הקצינים ששירתו תחתיו ואלה, בתורם, גבו את הכסף מכל מי שרצה להצטרף ליחידתם. בנוסף לכך היה כל מגוייס חייב לרכוש בעצמו את סוסו, תלבושתו (שלא היתה אחידה) ונשקו. אומנם כל אחד ביחידה קיבל משכורת חודשית: מפקד היחידה קיבל אלף גרוש* לחודש. קציניו קיבלו 300 עד 150 גרוש בהתאם לדרגתם וחייל פשוט קיבל 60 גרוש לחודש ובנוסף לכך מנת לחם דלה ליום ומספוא לסוסו. הבעיה היתה שבדרך כלל קיבלו החיילים את משכורתם באיחור, לעיתים רק כעבור 14 חודשים!

לא פלא, שכל מיפגש בין "באשי בוזוק" לאזרח, היה מסתיים בסחיטה כספית לטובת "איש החוק"...

חיל ה"באשי בוזוקים" פוזר ב-1878 ובמקומו הוקמה "ג'נדרמריה", כלומר משטרה.

*באמצע המאה ה-19 היה ערכו של הגרוש (שכונה גם פיאסטר), 20 גרוש לדולר. בערכי ימינו אותו דולר שווה 43.31 דולר. כלומר: משכורת חודשית של חייל היתה שווה כ-130 דולר.

שיירת סוחרים, ציור של
פרידריך פרלברג מהמאה ה-19



אחת הבעיות שהיקשו על החיים בארץ היתה האיום המתמיד של שודדי דרכים וסתם בעלי זרוע, על נוסעים ומטענים. במיוחד התפרסמו בתחום זה השייכים ששלטו באבו גוש, על אם הדרך מיפו לירושלים, שעד שנות ה-30 של המאה ה-19 לא הניחו לעולי רגל להגיע לירושלים ללא תשלום "דמי מעבר"... אבל לא חסרו גם "סתם" שודדים שתקפו עוברי דרך, שדדו ולפעמים גם רצחו אותם.

יהודי מקבוצת ר' יהודה החסיד, שעלתה ארצה ב-1700, כתב אז, כי "אין לעבור בדרכים, לישא וליתן (כלומר לעסוק במסחר) אי אפשר, כי הדרכים מסוכנים מגזלנים שחומסים בדרך. ואי אפשר בשום אופן לעבור בדרך... רק על ידי שיירה ביחד, מפחד הגזלנים שהם הערביים שאורבים בדרך לחטוף ברשתם..."

כתוצאה מהתערערות הביטחון, פרחה בארץ "תעשיית" דמי החסות: כפרים הזמינו שבטי בדואים להגן עליהם תמורת תשלום, מפני פשיטות של שבטים אחרים ולצורך כך הזדהו אם לצד הקייס או לצד הימן, בהתאם להשתייכותם של הבדואים שעמם התקשרו. גם משפחות עירוניות הלכו בדרך זאת כשפרצו סיכסוכים ביניהן, בעיקר בהרי שכם ובסביבות ירושלים וחברון.

יצחק בן צבי כתב בספרו "ארץ ישראל ויישובה" את הדברים הבאים: "מידי פעם היה הריב הישן (בין הקייסים לימנים – ב.ג.) מתגלה במקומות שונים, מלהיב את היצרים וגורם לשפיכות דמים. בני שבט אחד או עדה אחת היו נערכים לקרב אלה מול אלה ושוכחים את קשרי הדם והדת, כדי להתקשר עם 'זרים' נגד אחיהם...

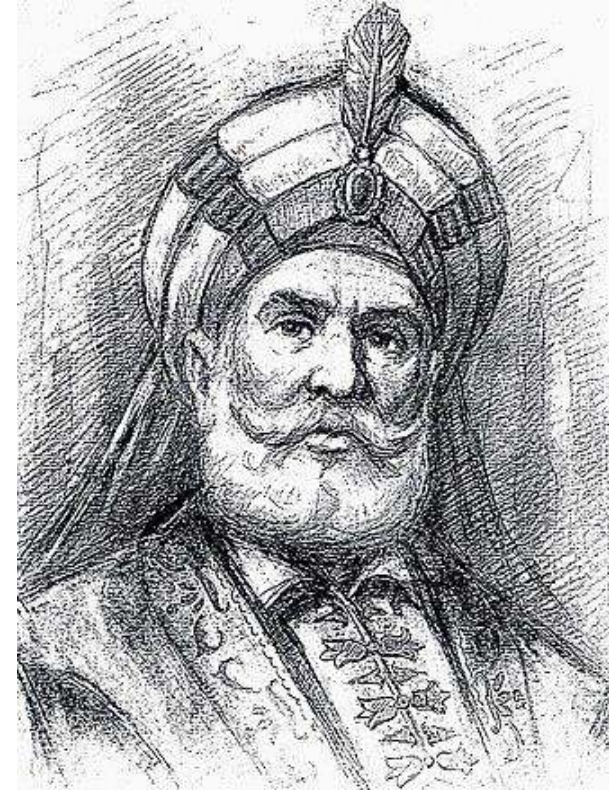
"אנשי בית לחם, מוסלמים ונוצרים, השתייכו אל הימנים, שדגלם היה לבן, בעוד שתושבי חברון היו קייסים ודגלם היה אדום. אבל לא היתה כל קביעות בחלוקה זו ולפי ידיעות מאוחרות נפלגו גם אנשי חברון.

"בבית נטיף ובצרעה שלטו הקייסים ואנשי דורה ואבו גוש היו ימנים. בירושלים השתייכו החוסיינים לימנים, בעוד שהח'אלדים והנאשאשיבים צידדו בקייסים. גם שכם נפלגה לשני מחנות: בית טוקאן היו קייסים ומשפחת עבד אל-האדי תמכה בימנים."

ואגב חברון: אירוע שהתרחש שם באותם ימים מהווה דוגמה אחת מרבות לבוגדנות והמירמה שהיו לחם חוקם של הבדואים. באותם ימים היו בחברון שני רובעים, שתושביהם נקשרו בהסכמים עם הבדואים שנמצאו במדבר יהודה. רובע אחד התקשר עם שבטי הימן והרובע האחר התקשר עם שבטי הקייס. בשלב מסוים הגיעו היחסים בין הרובעים הללו לכלל התנגשות פיזית ושניהם קראו לעזרה את השבטים שעמם היו להם הסכמי הגנה. הבדואים נענו ברצון, נכנסו העירה ו...שדדו עד תום את שני הרובעים כאחד, בהשאירם את כל תושביהם ממש בעירום ועריה.



חברון, ציור של רוברטס, 1839



לעומת הפילוג בקרב ערביי הרי יהודה ושכם, נהנו תושבי הגליל במאה ה-18 משלטון יציב יחסית, בזכותו של השייך הבדואי דאהר אל עומר משבט אל זיידאני. שבט זה הגיע ארצה במאה ה-17 מחיג'אז – מרכז העתיק של שבטי הקייס – והתיישב בטבריה. ראש השבט אז היה עומר אל זיידאני, שבשלב מסויים חקר ממושל הגליל את גביית המיסים בטבריה וסביבתה. אחד מחמשת בניו, דאהר אל עומר, נולד בטבריה בסביבות 1690. מגיל צעיר הוא גילה כושר מנהיגות, סייע לכפריים בסביבה במאבקם נגד הבדואים והגן עליהם בפני הפקידות העותמאנית. תוך כדי כך הוא נעשה חוכר המיסים הראשי בגליל העליון והתחתון ותפקיד זה שימש לו כמקפצה לתפקיד המושל בטבריה, נצרת וצפת. אומנם מושל דמשק דאז ניסה להדיח אותו במספר מערכות צבאיות, אך דאהר יצא נגדו עם כוח שהורכב מבני שבטו ושכירי חרב, הדף אותו והרחיב את תחום שלטונו. כאשר שבטים בדואים מאיזור שכם הציקו לתושבי נצרת, הוא הביס גם אותם והוסיף את עמק יזרעאל לאיזור שליטתו. כשניסו דרוזים ושיעים מדרום לבנון להתפשט לעבר הגליל – היכה גם אותם. במקביל הוא השקיע רבות בהקמת רשת מצודות ברחבי הגליל שסייעו לו לשלוט בשטח. בקרב היהודים שמור לדאהר מקום של כבוד בזכות חידוש היישוב היהודי בטבריה: ב-1738 הוא הזמין את הרב חיים אבולעפיה, לבוא מאיזמיר לטבריה ולהקים בה קהילה יהודית מחדש. הוא כתב לרב: "קום עלה, רש את ארץ טבריה כי היא ארץ אבותיך." הרב נענה להזמנה והקים בטבריה קהילה, שבתחילה הצטרפו אליה סוחרים ובעלי מלאכה יהודיים, שגם הם הוזמנו על ידי השייך.

שייך דאהר אל עומר. (ויקיפדיה)

ב-1750 כבש שייך דאהר גם את עכו והעביר אליה את משכנו הקבוע, שעד אז היה בטבריה. המקום החדש פתח לפני השייך אופקים רווחיים חדשים. אחד הבולטים שבהם היה סחר הכותנה והתבואה. באותם ימים היתה עכו נמל המוצא לכותנה ולחיטה קשה, שגידלו הפלחים בעמקי הגליל והיו מבוקשות על ידי סוחריו אירופה. שייך דאהר נעשה מתווך בין הפלחים לסוחרים והדבר הגדיל מאוד את הונו. מקור נוסף לרווחים מצא דאהר אצל שודדי הים ממלטה, שפעלו בין השאר במזרח הים התיכון. קשרים אלה החלו כאשר שודדי הים לכדו חמש אוניות ליד נמל יפו והציעו לדאהר לרכוש את מטענן. דאהר נענה להצעתם בחיוב... כשהתנועה הימית גדלה מעבר לקיבולת של נמל עכו, השתלט דאהר אל עומאר על חיפה, שם יכלו לעגון אוניות גדולות בעת הצורך. כך הפכה חיפה ל"נמל הבית" של שודדי הים במזרח ים התיכון.

דאהר חשש שמיקומה של חיפה לא נוח להגנתה ולכן הרס אותה ובנה אותה במקום בטוח יותר, במרחק שלושה קילומטרים ממקומה הקודם. הוא גם הקיף אותה בחומה ובנה מעליה, במידרון הכרמל, מצודה להגנתה. זה היה הגרעין לעיר התחתית של חיפה בימינו.

בסופו של דבר, הגדיש דאהר את הסאה מבחינת העותמאנים, בכך שכרת ביחד עם שליט מצרים, עלי ביי אל כביר, ברית עם האימפריה הרוסית בימי המלחמה הרוסית-עותמאנית השישית (1768-1774).

עלי ביי, ידידו של דאהר, הסתבך ביחסיו עם הסולטאן העותמאני מוסטפה השלישי, שחשד בכוונותיו להכריז על עצמאות מצרים. הוא שלח מתנקשים לרצוח את עלי ביי, אך הלה לכד אותם – ואכן הכריז על עצמאות ארצו. כשיצא כוח צבאי מדמשק למצרים, כדי להדיח את עלי ביי,



קבר בלתי מסומן בבית עלמין מוסלמי בעכו, המקובל על תושבי המקום כקברו של דאהר אל עומר. (תצלום: מעלה היצירה, ויקיפדיה)

עצר אותו דאהר ומנע את ההדחה. יתר על כן: ב-1771 שלח עלי ביי כוח שמנה 30 אלף איש, כדי לכבוש את דמשק – ובסיועו של דאהר הצליח בכך. אלא שכאן התהפך הכל, כאשר מפקד הכוח עבר לצידו של הסולטן העותמאני וחזר למצרים כדי להדיח את עלי ביי. הלה נאלץ להימלט ומצא מקלט אצל דאהר בעכו. בשלב זה הגיעו השניים להסכם שותפות עם הצי הרוסי, שעם פרוץ המלחמה הגיע למזרח ים התיכון, אחרי שהפליג מבסיסו בים הבלטי והקיף את כל אירופה.

בעיקבות ההסכם, דאג הצי הרוסי להעביר לעכו אספקה ותגבורת של 3000 חיילים מאלבניה. בסיוע כוח זה, יצאו דאהר ועלי ביי למסע כיבושים שבו השתלטו על רוב ארץ ישראל, כולל יפו ועזה. אולם ב-21 ביולי 1774 נחתם הסכם שסיים את המלחמה השישית בין רוסיה לאימפריה העותמאנית, עלי ביי חזר למצרים, שם נהרג ודאהר אל-עומר נותר ללא תומכים. הייתה זו ההזדמנות של הסולטן העותמאני להיפטר ממנו. המשימה הוטלה על אחמד אל ג'זאר, שבשלב מוקדם יותר פעל בשירותו של דאהר, אך ערק משורותיו עם סכום כסף נכבד מקופתו של השייך. בסיוע הצי העותמאני, הטיל אל ג'זאר מצור על עכו ואילו חלק מאנשיו של דאהר בגדו בו וסירבו להילחם. ב-29 באוגוסט 1775 הבין דאהר שמלחמתו אבודה. הוא מיהר להימלט מהעיר, אך תוך כדי כך גילה שפילגשו עאישה נותרה מאחור. הוא עצר – ואז תקפה אותו קבוצה מלוחמיו של

אל ג'זאר. דאהר נורה למוות, ראשו נכרת ונשלח לקושטא, שם נתלה בחזית ארמון הסולטן "למען יראו וייראו"... בעיקבות סילוקו של דאהר, זכה אל ג'זאר להתמנות למושל עכו במקומו ובין השאר התפרסם כאשר הצליח למנוע מנפוליאון את כיבוש העיר ב-1799.

ב-1831 עבר הלבנט כולו טלטלה גדולה, עם כיבושו על ידי אברהים פחה, בנו המאומץ של מוחמד עלי, שליט מצרים. בבת אחת הוחלף השלטון העותמאני המנוון בשלטון חדש, שנקט בשיטות מימשל אירופיות מודרניות לאותה עת והתוצאות ניכרו כמעט מייד בשטח. מי שנהנו במיוחד מכך היו תושבי הערים, שהמסחר פרח בהן. הפלאחים, לעומת זאת, לא היו מרוצים. אמנם הם נהנו מידו החזקה של השלטון החדש, שהחזיר את הביטחון בדרכים והרחיק את הבדואים משדות המזרע, אך מצד שני הם התנגדו למיסים הגבוהים שהטיל עליהם ובעיקר לחובת השירות בצבא. כתוצאה מכך, פרץ בארץ מרד פלאחים גדול, שדוכא רק אחרי שורת קרבות קשים עם הצבא המצרי שחש ארצה.

באותם ימים ראתה בריטניה צורך בקיומה של האימפריה העותמאנית, כדי שתשמש מחסום בפני התפשטות רוסיה לתוך המזרח התיכון, העלולה לקטוע את הקשר היבשתי בין בריטניה להודו. אינטרס זה תאם את מאמצייה של קיסרות אוסטריה-הונגריה למנוע את התקדמות הרוסים לתוך הבלקנים. צירוף אינטרסים זה חייב תמיכה באימפריה העותמאנית וסילוק האיום שהיווה לגביה המשטר המצרי בארץ. ואכן כך אירע ב-1840 כאשר כוח בריטי-אוסטרי-עותמאני הגיע לחופי הלבנט – והצבא המצרי לא הצליח לעמוד נגדו.

העותמאנים מיהרו לחזור ארצה ולחדש את שלטונם. כעת נדמה היה שהמשטר שלהם נחלץ מהשחיתות שאכלה בו



"המראה החדש" של הצבא העותמאני בימי התנזימאט

קודם לכן. שכן כיבוש הלבנט על ידי אברהים פחה הבהיר לעותמאנים, כי עליהם לחולל שינוי מוחלט במערכת השלטון שלהם, אחרת כל האימפריה שלהם תתפורר. התוצאה הייתה שינוי עמוק של כל המיבנה השלטוני, במסגרת תוכנית ה"תנזימאט" (אירגון מחדש). תהליך זה החל ב-1839 בהצהרה של הסולטן עבד אל מג'יד על השינוי, שמטרתו "להביא את יתרונות המימשל התקין לרחבי האימפריה באמצעות הקמתם של מוסדות חדשים". היתה זאת תוכנית שאפתנית מאוד, שכללה את אימוץ החוק האזרחי והפלילי הצרפתי, אירגון מחדש של הצבא, כדי להביאו לרמה המקובלת באירופה, אירגון מחדש של מחוזות האימפריה וקביעת כללים חדשים לשיפור השירות הציבורי ולקידום המסחר. תקופת התנזימאט הסתיימה ב-1873 עם קבלת החוקה העותמאנית הראשונה.

במציאות, התוכניות הגדולות לא התבטאו בחיי היום יום הקשים. קודם כל: הביטחון האישי הורע שוב, כי הסרת העול המצרי שיחררה את המעצורים של הטינה בין הקייסים לימנים ובמקומות שונים בארץ פרצו קרבות לסילוק חשבונות ישנים בין שתי הסיעות הללו. מלחמות אלה היו רבות משתתפים וקטלניות מאוד, במיוחד בהרי יהודה.

לדברי ההיסטוריון שמואל אביצור, "הן עשו שמות באוכלוסיית הרי יהודה... הן היו גלויות ונעשו לאור היום, גם מול חומות ירושלים ולעיני הפחות והצבא התורכי. אחד הקרבות האלה נערך בטלביה, שהיתה אז שטח שומם, כקילומטר מחומות העיר העתיקה." הקונסול הבריטי דאז בירושלים, ג'יימס פין, תיאר לאחר מכן בספרו את הקרב הזה וסיפר כי הצבא העותמאני הסדיר והבאשי-בוזוקים בירושלים לא הפריעו ללוחמים וכמה קצינים סקרניים אף התמקמו סמוך להם כדי להיטיב לראות את הקרב במו עיניהם...

התנגשויות אלה נמשכו 16 שנה והן חדלו רק בשנות ה-60 של המאה ה-19, אחרי שהסולטן העותמאני עבד אל-עזיז החליט לשים להן קץ. הוא ביטל אז את מישרות השייכים כגובי המיסים של השלטון המרכזי ובמקומם התמנו פקידיים עותמאניים. המיבצרים והמצודות של השייכים נהרסו והמעמד הרשמי שלהם נפגם. רק אז החלו רוחות המלחמה להירגע בקרב האוכלוסיה המוסלמית, אף כי לא לגמרי. שכן

תנופת ההתחדשות של השלטון העותמאני לא התגברה על תאוות הממון של המושלים שעדיין קנו את תפקידם מהשלטון המרכזי ועד מהרה חזר משטר השוחד והשחיתות לפגוע כמקודם בתושבי הארץ.

התדרדרות הביטחון החמירה אז עד כדי כך, שבני הכפר אבו גוש חידשו את גביית מס המעבר מהנוסעים בדרך מיפו לירושלים. אחד ממנהיגי הכפר, מוסטפה אבו גוש, אף תפס ורצח שני פקידי ממשלה, תוך איום על הפחה חסר האונים של ירושלים, שיתקוף את העיר אם יפריע מישהו לכנופייתו.



כרכרה עוברת בדרך יפו-ירושלים, על פני הכפר אבו גוש. תצלום מסוף המאה ה-19. (צלם לא ידוע)



אלא שאפשר לומר, כי מוסטפה אבו גוש "איחר את הרכבת", שכן באותם ימים כבר שרר בארץ מישטר הקפיטולציות, שנתן עוצמה רבה לקונסוליות הזרות בירושלים ואלה הקימו זעקה גדולה ולחץ דיפלומטי כבד בכל מקרה שבו נשדד, נפגע, או אפילו נרצח, נתין שלהן בדרכו לירושלים או ממנה. השלטון העותמאני הגיב ללחץ על ידי הקמת 17 מגדלי שמירה לאורך הדרך מיפו לירושלים והושיב בהן חיילים שתפקידם היה להגן על הנוסעים. למרות זאת, במשך שנים נהגו הדיליז'נסים שיצאו לדרך לנסוע יחדיו, כמעט בשיירה, כדי להרתיע שודדים. אורחים זרים חשובים מאוד היו זוכים לליווי הקוואסים של הקונסולים שלהם ומשמר צבאי ותיירים סתם יכלו לשכור משמר של ג'נדרמים. וכך, לקראת סוף המאה ה-19, יכלו הנוסעים לצאת לדרכם ללא פחד.

מכל 17 מגדלי השמירה שהקימו העותמאנים בדרך יפו-ירושלים במאה ה-19, נותרו רק שלושה: האחד (בתצלום) בשער הגיא, השני בשטח מנזר השתקנים בלטרון והשלישי במשמר השבעה. (תצלום: אבישי טייכר, פיקיויקי)



בקשת הגנה משבט בדואי כלשהו הובנה במאה ה-19 כבקשה לכרות ברית הדדית עם השבט הזה והבטחה לסייע גם לו, במקרה שיזדקק לכך. מתיישבי פתח תקוה הראשונים, שביקשו עם עלייתם על הקרקע את הגנת שכניהם, שבט אבו קישק, לא הבינו כנראה את משמעות הדבר. שמואל אביצור כותב, כי "פגיעה בבן חסות (של שבט בדואי – ב.ג.) פירושה פגיעה בשמו הטוב וביוקרתו של בעל החסות ומעשה זה חייב תגובה מתאימה. במקרה כזה כל בני הברית חייבים לעזור בכוח, בלוחמים ובציוד. ידוע מסע הקרב של אנשי אבו קישק, שיצאו למלחמה באנשי אמיר אל-חרתי מעמק חפר ופנו ל'בני בריתם' – ראשוני פתח תקוה, בבקשה להצטרף למסע המלחמה. בני הברית הנדהמים פדו את עצמם בקושי רב, בהשתתפות 'כלכלית' בלבד וסיפקו אורז, קפה וסוכר ללוחמים..."

שבט ערב אבו קישק היה בראשית המאה התשע עשרה שבט דל, שהגיע לאיזור השרון מסיני או ממצרים. במהלך המאה ה-19 הוא התחזק ונספחו אליו משפחות ושבטים, שהיו מוכנים להיות כפופים לו תמורת חסות-ביטחון. אולם עם כל היחסים הטובים בינו לבין פתח תקוה, הוא לא היסס להשתתף במאורעות 1921, בהתקפה של כל ערביי הסביבה על המושבה, בה נהרגו ארבעה ממגיניה. אולם נראה שראש השבט הצטער על כך וב-1923 אורגנה סולחה בינו לבין נציגי פתח תקוה ובראשם השומר אברהם שפירא. מאז לא תקפו עוד בני אבו קישק את המושבה. בתצלום: אברהם שפירא לוחץ את ידו של שייך אבו קישק, בסולחה שנערכה ב-1923.



סוף עידן הנוודות: העיר הבדואית רהט בנגב כיום.
תצלום: מרכז להבה רהט, מתוך אתר פיקיוויקי

התנאים הבלתי אפשריים שבהם חיו תושבי הארץ ברוב תקופת השלטון העותמאני, בגלל התנוונותו, גרמו לכך שלאורך רוב התקופה לא עלה מספר התושבים בהרבה על מאה אלף נפש. רוב האוכלוסייה התגוררה אז בכפרים קטנים, בעוד שברוב הערים התגוררו רק אלפים בודדים. רק בערים מעטות, כגון ירושלים, טבריה ועכו היתה אוכלוסייה גדולה יותר.

רק במחצית השנייה של המאה ה-19, בגלל נסיונות ההתחדשות של השלטון העותמאני ומשטר הקפיטולציות, שנתן פתח להתערבות אירופית בנעשה, התחיל גם גידול באוכלוסייה.

במקביל לכך, החל אפילו אורח החיים של הבדואים להשתנות מנוודות להתיישבות קבע, בכל רחבי המזרח התיכון. בצפון הארץ החל התהליך כנראה כבר בימי שלטונו של דאהר אל עומר, אך בדרומה היה התהליך איטי יותר. מכל מקום, הבדואים הפסיקו לנדוד והחלו לבנות בתים ולעבד בקביעות קרקעות שבהם שלטו. יתר על כן: מסעות השוד שלהם, שהיו נפוצים כל כך קודם לכן, פשוט פסקו.

השינוי החברתי הזה גרם לשינוי גם בחלוקת המשאבים בין בני כל שבט ובראש וראשונה - חלוקת אדמות השבט בין המשפחות השונות. היו שבטים שבהם אכן חולקה כל הקרקע שלהם בין המשפחות ובניהן עיבדו אותן. אבל היו גם שבטים שבהם השתלט השייך העומד בראשם על כל הקרקעות ובני השבט הפכו לאריסים שלו.

במאה העשרים, בשנים האחרונות של השלטון העותמאני בארץ, אך במיוחד אחרי כיבוש הארץ על ידי הבריטים במלחמת העולם הראשונה, קיבל המאבק בין הקייסים לימנים אופי חדש, פוליטי-פלשתיני, שהונע על ידי ההתנגשות בין משפחת חוסייני הקייסית למשפחת נאשאשיבי הימנית בירושלים. משפחות אלה היו למעשה האצולה המסורתית של ערביי ירושלים ובתקופת המנדט הפכו לאצולה של כל ערביי ארץ ישראל. במשך מאות שנים הן הכתיבו את התנהלות תושבי ירושלים הערבים והכפרים בסביבתה. גם כל ההתנגשויות הפנימיות של הערבים באותה עת בארץ, בנושאים לאומיים ומדיניים, נבעו מהתחרות בין המשפחות הללו, ממאבקי השליטה שלהן ומהמאמץ ההדדי שלהן לדחוק את רגלי מתחריהן.

משפחת החוסיינים הגיעה ארצה מחצי האי ערב במאה ה-16. היא התיישבה בכפר דיר סודאן ("משכן השחורים") שליד רמאללה ועל כן כונתה "משפחת אל אסוואד" (משפחת השחורים). מלכתחילה גילו בניה מרץ, תקיפות וחריצות שהביאו להם הון. בין השאר הם רכשו 50 אלף דונם קרקע באזורי רמאללה ויריחו והחכירו אותם לאלפי אריסים, שהעשירו אותם עוד יותר. במאה ה-18 הם עברו לירושלים ובנו את ביתם ליד כיפת הסלע. בזכות עושרם, היו להם קשרי נישואין עם משפחות מיוחסות, כגון נישואי אחד מבניהם עם בתו של ירושלמי עשיר, כרמי אל חוסייני, שהיה לו ייחוס גדול כצאצא של חוסיין, בנה של פאטימה, בתו היחידה של מוחמד. בעיקבות נישואין אלה החליפה המשפחה את שמה מאל אסוואד לחוסייני – מעשה נדיר בחברה הערבית, בה נהוג שהאשה מקבלת את שם משפחת בעליה.

מוסה קאזם אל-חוסייני, יליד 1853, הגיע לתפקידים מרשימים במינהל העותמאני. בין השאר הוא מונה למושל מחוז יפו, מושל מחוזות בסוריה, בעיראק, באנטוליה ובחצי האי ערב.

במקביל, ב-1890, קיבל ראש משפחת החוסיינים דאז, מוסטפה קאזם, את תואר המופתי של ירושלים. בנוסף, קיבלו החוסיינים את הפיקוח על אתר נבי מוסה במדבר יהודה, המקובל על המוסלמים כמקום קבורתו של משה רבנו, ואת הכבוד לארח את עולי הרגל בחגיגות השנתיות שנערכו במקום. כל אלה הוסיפו רבות ליוקרתה של המשפחה והציבה אותה בראש החברה הערבית הן בירושלים והן ברחבי הארץ.



מוסה קאזם אל חוסייני

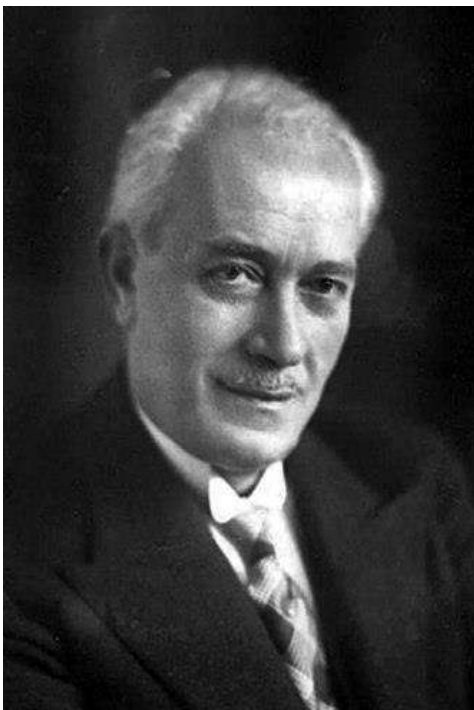
כמה מבני משפחת חוסייני מונו גם לראשי עיריית ירושלים, הן בתקופה העותמאנית והן בימי המנדט הבריטי, תפקיד שהביא יוקרה נוספת למשפחה. אחד מבני המשפחה, חוסיין סלים חוסייני, שהיה ראש עיריית ירושלים ב-1917, זכה לפרסום רב במיוחד, מאחר שהוא זה ש"מסר את מפתחות העיר" לבריטים, לאחר שהצבא העותמאני נסוג ממנה.

יוקרה זאת הייתה לצנינים בעיני משפחת נאשאשיבי, שגם היא נחשבה לחלק מהאצולה הערבית בירושלים.

הנאשאשיבים הגיעו לירושלים ממצרים, כבר במאה ה-15, כאשר ראש המשפחה, נאצר א-דין אל נאשאשיבי, מונה כאחראי למסגדי כיפת הסלע ואל אקצה. במשך השנים התעשרה המשפחה על ידי חכירת גביית המיסים ורכשה שטחי קרקע גדולים, שעובדו על ידי אריסים.

בשנותיו האחרונות של השלטון העותמאני בארץ הגיעה המשפחה לצמרת החברה הערבית בירושלים, בזכותו של ראג'ב נאשאשיבי, מהנדס העיר ירושלים, שנתמנה ב-1914 לציר בפרלמנט העותמאני, כנציג ירושלים. כשהצטרפה טורקיה למלחמת העולם הראשונה, הוא שירת כקצין בצבא הטורקי.

בעת הכיבוש הבריטי, כבר היה למשפחת נאשאשיבי מקום של כבוד בחברה הערבית ועד מהרה הפכה למתחרה של משפחת חוסייני על הנהגת ערביי הארץ. המתיחות בין שתי המשפחות החלה, בעצם, כבר במאה ה-19 ואולי אף קודם לכן. כאשר החליפו החוסיינים את שם משפחתם, פנו הנאשאשיבים ל"שער העליון" בקושטא בבקשה לבטל את החלפת השם, כדי שלא ייוצר הרושם בציבור הערבי, שהם צאצאי מוחמד. מושל ירושלים דאז סייע לחוסיינים בפרשה זאת והתביעה נדחתה, אבל האירוע הניח את היסוד לשנאה עזה בין שתי המשפחות.



ראג'ב נאשאשיבי, ראש עיריית ירושלים בשנים 1920-1934.



חוסיין סלים חוסייני, ראש עיריית ירושלים שמסר את העיר לצבא הבריטי ב-1917.

בתחילת המאה ה-20 החל להתבלט במשפחת חוסייני צעיר לאומני נלהב, שסחף את ערביי ארץ ישראל למאבק חסר פשרות נגד שלטונות המנדט הבריטי ונגד היהודים – חאג' אמין אל-חוסייני, שלימים התהדר בתואר המופתי של ירושלים.

הוא נולד ב-1893 וב-1913 נסע לקהיר ללמוד באוניברסיטת אל אזהר, אך לא סיים את לימודיו. במקביל, התקרב אל המורה המצרי רשיד רידא, הנחשב ל"אביה הרוחני" של תנועת "האחים המוסלמים" וספג ממנו את דעותיו הקיצוניות נגד התרבות המערבית לטובת עצמאות הערבים. ב-1914 הוא עבר לקושטא, שם למד באקדמיה הצבאית. עם הצטרפות טורקיה לגרמניה במלחמת העולם הראשונה, גוייס לצבא העותמאני, נעשה לקצין מינהלה ושירת במספר תפקידי מטה. תוך כדי כך הוא חלה בדיזנטריה, יצא לחופשה בירושלים – ולא חזר עוד.

לאחר הכיבוש הבריטי, עבד אמין אל חוסייני במינהל הצבאי שקדם לממשלת המנדט. אבל במקביל הוא החל בפעילות פוליטית. ב-1918 הוא הקים מועדון נוער, שקיבל את הכינוי "המועדון הערבי" ונעשה מרכז של פעילות פוליטית נגד היהודים והציונות.

כשיצאה תהלוכת עולי הרגל השנתית לחגיגות נבי מוסה ב-1920, שילהב אותם אמין אל-חוסייני בנאום לאומני נלהב וכאשר חזרו החוגגים לירושלים, ב-4 באפריל 1920, הם החלו לתקוף יהודים במה שקיבל את הכינוי "מאורעות תר"ף". השלטונות הגיבו בצו מעצר נגד אמין וכאשר נמלט לסוריה, דן אותו בית דין צבאי בריטי שלא בפניו, לעשר שנות מאסר. אולם גזר הדין לא החזיק מעמד זמן רב: בעת ביקור הנציב העליון הרברט סמואל בא-סלט שבעבר הירדן, באוגוסט 1920, ביקשו ממנו מספר שייכים בדואים לחון את אמין – והנציב נעתר להם.



חאג' אמין אל-חוסייני בעת שירותו בצבא העותמאני במלחמת העולם הראשונה.

באותם ימים כיהן אחיו למחצה של אמין, כאמל אל-חוסייני, כמופתי של ירושלים. כשמת כאמל, במרץ 1921, שאף אמין לרשת את התפקיד הזה – למרות שלא היה ראוי לכך, כי לא השלים את לימודי הדת שלו ולכן לא היה בעל התואר "עאלם", המקנה סמכות בעולם האיסלם. הוא גם היה רביעי בשורת המתמודדים על התפקיד ולפי החוק העותמאני היה המופתי צריך להיבחר משלושת המועמדים הראשונים בלבד. למרות זאת החל אמין מייד להתאים את מראהו למישרה ששאף אליה. הוא החל לגדל זקן, לחבוש את כיסוי הראש של מופתי וללבוש גלימה שחורה. בינתיים הציפה משפחת חוסייני את ממשלת המנדט בגל דרישות מהציבור המוסלמי לבחור באמין כמופתי. הצטרפו לכך פקידי מימשל בריטיים שהאמינו כי מינויו של אמין יסייע לשמור על השקט בירושלים. אפילו ראש העיריה החדש, ראג'ב אל-נאשאשיבי, שמונה על ידי המימשל הבריטי במקום מוסא כאזם אל-חוסייני, שפוטר בגלל נאומי הסתה שלו, תמך במינוי.

בעיית שלושת המועמדים נפתרה בכך שבלחץ כבד של משפחת אל-חוסייני, הסכים אחד משלושת הראשונים ברשימה לפרוש מהמירוץ – ואמין עלה למקום השלישי בה. בסופו של דבר השתכנע הנציב העליון בכך שמינוי אמין למופתי יביא להרגעת הרוחות ברחוב הערבי והדבר יקל על שלטונות המנדט לנהל את הארץ כרצונה. כך הגיע אמין אל-חוסייני לעמדת המפתח שאלה שאף כל כך.

יתר על כן: שנה אחרי כן נערכו בחירות למועצה הערבית העליונה – ואמין אל-חוסייני נאבק להתמנות לנשיאה. היה זה תפקיד רב עוצמה, כי ממשלת המנדט הסמיכה את המועצה לנהל את ההקדשים המוסלמים, למנות שופטים דתיים, פקידי בתי־משפט דתיים, מופתים של ערים שונות בארץ, מורי דת, מנהלי הקדשים ועוד. סמכות זאת איפשרה לנשיא המועצה להציע מעמד ופרנסה לאלפי משפחות מוסלמיות והבטיחה לו את נאמנותן.

הפעם גילתה משפחת נאשאשיבי התנגדות נחרצת למועמדותו של חאג' אמין – והמאבק בין שתי משפחות הצמרת הערביות החריף. לקראת הבחירות הללו הקימו החוסיינים, שכינו את עצמם "מג'לסין" (השליטים) את "אל חיזב אל ערבי אל פלשתיני" (המפלגה הערבית הפלשתינאית), בעוד שהנאשאשיבים, שכינו את עצמם "מועארדין" (אופוזיציה), הקימו את "אל חיזב אל דיפאע אל ווטני" (מפלגת ההגנה הלאומית). אולם המאבק הסתיים כאשר ראג'ב נאשאשיבי נוכח שלחאג' אמין מובטח רוב, עזב עם אנשיו את אסיפת הגוף הבוחר – וחאג' אמין אכן זכה בתפקיד הנשיא.



אמין אל-חוסייני בגיל 26, בתחילת דרכו כמופתי.



**ראג'ב נאשאשיבי (משמאל) בהיותו ראש העיריה.
מימין לו – אחיינו פח'רי, שנרצח בעיראק ב-1941,
בהוראת המופתי, כחלק מהטרור שהפעילו החוסיינים
נגד מתנגדיהם בתקופת "המרד הגדול".**

בתגובה לכשלונו של ראג'ב נאשאשיבי במניעת בחירתו של חאג' אמין לנשיאות המועצה הערבית, הוא הפך את העיריה למבצר מתנגדי החוסיינים. היתה לכך משמעות ציבורית רבה, הן בגלל קשריה של העיריה עם שלטונות המנדט והן בגלל אמצעיה הכספיים הגדולים יחסית, שבזכותם יכול היה ראש העיר לתגמל את תומכיו במישרות ובטובות הנאה.

ראג'ב נאשאשיבי היה איש של ניגודים חריפים. מצד אחד היה לאומן ערבי, שרצה לראות את הארץ כולה בשלטון ערבי. מצד שני, הוא היה מוכן לפשרות עם היהודים. הוא אפילו מכר ליהודים את הקרקע שעליה הוקמה האוניברסיטה העברית בירושלים. בזכות גישתו זאת, הצביעו עבורו יהודים רבים בבחירות לראשות העיריה שנערכו ב-1927 והוא אכן נבחר אז.

ב-1930 נפגש ראג'ב נאשאשיבי בפריז ובלונדון עם פנחס רוטנברג, שהיה אז יו"ר הוועד הלאומי היהודי ודן איתו בהצעה שהעלה רוטנברג להסדר יהודי-ערבי לגבי השלטון בארץ, אך הפגישה לא סייעה לקבלת הסדר כזה.

בבחירות לעיריה, שנערכו ב-1934, העבירו יהודי ירושלים את תמיכתם למתחרו של ראג'ב, חוסיין אל ח'אלידי שאכן נבחר אז לראש העיריה. כנציג "מפלגת ההגנה הלאומית" שהקים ראג'ב, הוא היה בין מייסדי הוועד הערבי העליון ותמך בשביתה הכללית של ערביי הארץ שפתחה את "המרד הגדול" בשנת 1936 (להלן).



ראג'ב נאשאשיבי עם יונה, אשתו השנייה

בחיי הפרטיים היה לראג'ב "קשר יהודי" מובהק: אשתו הראשונה היתה טורקיה קתולית. אין עליה כל מידע וייתכן שהיא הלכה לעולמה בגיל צעיר, על כל פנים, ראג'ב ביקש לשאת אשה אחרת על פניה. במהלך ביקור שלו בטורקיה, הכיר לו אלברט ענתבי (לימים מנהל בית הספר כל ישראל חברים) את יונה אלדרוסי היהודיה, שהיתה לה אזרחות צרפתית. ראג'ב התאהב בה, חיזר אחריה ובסופו של דבר היא התאסלמה והם נישאו ונולדו להם שני ילדים. ליונה היה בן מנישואים קודמים. גם הוא התאסלם וראג'ב אימץ אותו.

מכריו של ראג'ב תיארו אותו כ"איש מקסים וחברותי, שהיה רהוט ומושך בדיבורו ונאה בהופעתו האישית, בעל חוש הומור ונאמן לידידיו. כן היה ידוע בלבשו האלגנטי ובאורח חייו הנהנתני."



ראש העיריה ראג'ב
נאשאשיבי ברגע של רוגע
על מגרש הטניס של מלון
המלך דוד, ב-1931.



כנופיה ערבית אי שם בהרים, מצטלמת למזכרת בימי "המרד הערבי"

באפריל 1936 הוקם הוועד הערבי העליון, בראשותו של חג' אמין. הוועד נועד לרכז את מאבק הערבים לעצמאות. כצעד ראשון, פירסם הוועד קריאה לערביי הארץ לפתוח בשביתה כללית והכריז על מרי אזרחי, עד שייענו שלוש תביעות שהציג: הפסקת העלייה היהודית, איסור מכירת קרקעות ליהודים והקמת ממשלה אזרחית שבה ייוצגו היהודים והערבים לפי מספרם באוכלוסייה (כלומר עם רוב ערבי).

השביתה לוותה במעשי חבלה וטרור נגד היהודים ונגד ממשלת המנדט, במימדים שלא נודעו כמותם עד אז. היתה זו תחילת המאורעות של תרצ"ו-תרצ"ט, שבגלל עוצמתם קיבלו את הכינוי "המרד הערבי".

תומכי המופתי ניצלו את המצב לפגיעה במתנגדיו הפוליטיים בתוך המחנה הערבי ורבים מאלה שעמדוניהם היו מתונות משל המופתי, פשוט נרצחו בהוראתו. אחד מאלה שהותקפו היה פח'רי נאשאשיבי, בן אחיו ועוזרו של ראג'ב נאשאשיבי: נסיון

ראשון לרצוח אותו נעשה ביפו ב-1937, אך הוא ניצל אז. אולם ב-1941 השיגה אותו ידם של שליחי המופתי והוא נרצח כשביקר בעיראק.

עם זאת היה הרצח הזה רק טיפה בים הדמים שפשט אז בקרב ערביי ארץ ישראל: בקיץ 1937 התחדש המרד ביתר שאת. הנאשאשיבים התנגדו לכך ופרשו מהוועד הערבי העליון. במקביל החלו הכנופיות הרבות שפשטו בארץ לתקוף את יריביהן מהאופוזיציה, שמצידם התחילו לסייע לשלטונות לדכא את המרד. הכנופיות הקימו "בתי דין" שגזרו דין מוות על אנשי האופוזיציה – וביצעו אותם בנחישות. מטבע הדברים, אין מספרים מדוייקים של הקורבנות, אבל לדברי המזרחן יעקב שמעוני, "אין כמעט משפחה ערבית נכבדה, מחוץ למחנה הקיצונים, שלא נפגעה אז".

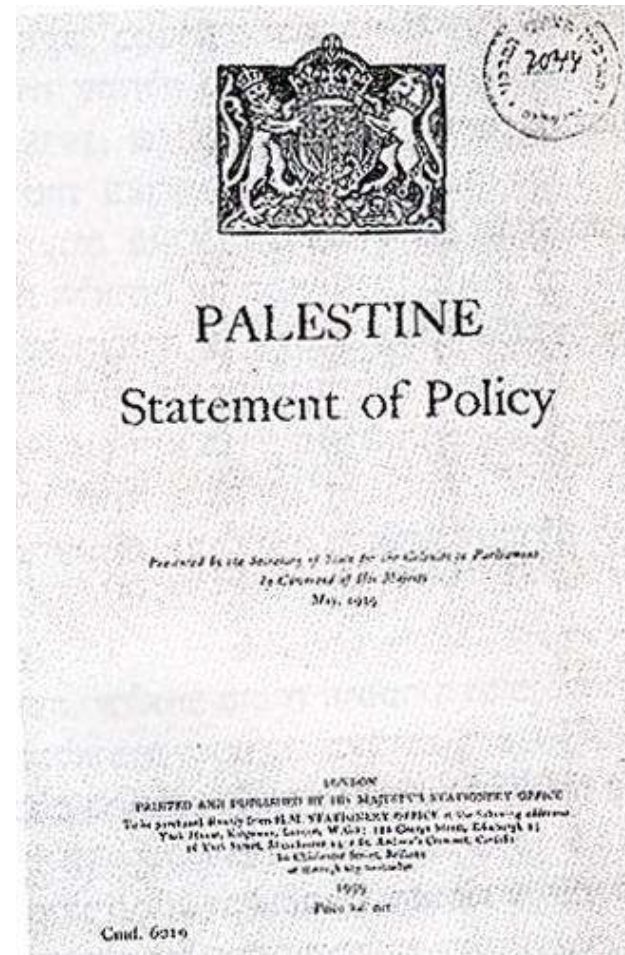
ראג'ב נאשאשיבי הסכים בתחילה לשביתה הכללית שפתחה את "המרד הערבי", אבל כשהמרידה הפכה לגל של מעשי רצח בקרב ערביי הארץ, יצא נגדה. כשניסו שליחי המופתי לרצוח את אחיינו פח'רי ביפו, החליט ראג'ב נאשאשיבי "לצאת מהמשחק". מפלגתו פרשה מהוועד הערבי העליון והוא הפסיק את פעילותו הציבורית והמדינית. עם זאת, התחילו אז אנשיו לארגן "כנופיות שלום". בעיקרון, נועדו כנופיות אלה להגן על אנשי האופוזיציה הערבית מפני נסיונות התנקשות של הקיצונים – אבל למעשה הן ניסו להפסיק כליל את מאבק הדמים שאפף את כל החברה הערבית באותם ימים. ראג'ב נאשאשיבי פנה אז אל משה שרת מהסוכנות היהודית וביקש סיוע כספי לפעילות זאת – ואכן נענה בחיוב. הוא גם קיבל אז, אישית, משלטונות המנדט 5000 לירות, בנוסף לסיוע בריטי ישיר ל"כנופיות השלום", שביצעו בתמורה פעולות רבות באכוונת הבריטים.

בסופו של דבר עייפו הערבים מהאנרכיה שפגעה קשות בחייהם וב-1939 גווע "המרד הערבי" לחלוטין, בהשאירו אחריו הנהגה ערבית מפוררת וחסרת אונים ומספר הרוגים גדול: כ-5000 ערבים (שרובם נרצחו בידי ערבים), למעלה מ-300 יהודים ו-262 בריטים.

ב-17 במאי 1939 פירסמו הבריטים את "הספר הלבן", שמילא חלק ניכר מדרישות הערבים, כולל הגבלות על עליית יהודים ארצה, איסור על מכירת אדמה ליהודים בכ-95 אחוז משטח ארץ ישראל והקמת מימשל אזרחי שבו יהיה ייצוג ליהודים ולערבים, יחסית למספרם באוכלוסיה (כלומר: שהיהודים יהיו תמיד במיעוט במימשל).

למרות ההעדפה הברורה של הערבים בספר הלבן, לחץ המופתי על הוועד הערבי העליון לדחות את המיסמך על הסף – והתשובה השלילית של הערבים נמסרה ביוני אותה שנה.

ואז, כשלושה חודשים לאחר פירסום הספר הלבן, פרצה מלחמת העולם השנייה על כל מוראותיה.



שער "הספר הלבן" של 1939



**חיילים בריטים ממהרים לנקודת חיכוך בעיר העתיקה
בירושלים, בימי המרד הערבי**

עוד לפני המרד הערבי, הגיע המופתי להחלטה להיעזר בגרמניה הנאצית ובאיטליה הפאשיסטית, כדי לחסל את המנדט הבריטי בארץ ישראל, להשמיד את היהודים ולהקים סוף סוף מדינה ערבית עצמאית. הוא ביקר כמה פעמים בקונסוליה הגרמנית בירושלים ובכל פעם הביע בפני מארחיו את שביעות רצונו מהתייחסות הנאצים ליהודים. ואכן, ידידות זאת בין המופתי לנאצים, הביאה להזרמת כספים מגרמניה לקופתו של המופתי, כדי לעודד את הפעילות האנטי בריטית והאנטי יהודית של הערבים בארץ.

במקביל יצר המופתי קשרים עם איטליה וקיבל גם ממנה כספים למימון פעילות אנטי-בריטית בארץ.

קשרים אלה לא נעלמו מעיני הבריטים והם החליטו לשים להם קץ. הם הדיחו את חאג' אמין מכל תפקידיו הציבוריים, אך בגלל החוק העותמאני שלפיו נבחר כמופתי, תואר זה ניתן לו לכל חייו והוא המשיך להשתמש בו. ביולי 1937 ניסתה המשטרה הבריטית לעצור אותו במשרדו, בעת שהוועד הערבי העליון התכנס שם. אלא שהוא חמק מפני השוטרים דרך דלת אחורית ונמלט להר הבית. הבריטים לא העזו להיכנס אחריו, מחשש לתגובות קשות של העולם המוסלמי – והסתפקו בהצבת משמר בכניסות להר הבית.

ב-12 באוקטובר נמלט חאג' אמין מהר הבית. מחופש לבדואי, הוא ירד בחבל מחלון בחומה הצפונית של הר הבית, עלה למכונית שהמתינה לו, נסע ליפו ועלה על סירה שלקחה אותו למינת אל זאבורה (נמל האבטיחים בשפך נחל אלכסנדר). שם עלה לאוטובוס, נסע לחיפה ומשם הגיע ללבנון – מחוץ להישג ידם של שלטונות המנדט.

באוקטובר 1941, לאחר בריחה מלבנון לעיראק ומעורבות במרד ראשיד כילאני, שנכשל בתוכניתו להקים בבגדאד ממשלה פרו נאצית, נמלט המופתי שוב. הפעם לאירופה. בתחילה הגיע לרומא, שם נפגש עם מוסוליני שתרם לו מיליון לירות (שווי ערך לעשרת אלפים דולר של אז) ולא התלהב למלא את בקשות המופתי לפרסם הצהרה התומכת בעצמאות ערבית בארץ ישראל.

בנובמבר 1941 הגיע המופתי לגרמניה ונתקבל לראיון אצל היטלר. גם לראיון זה לא היו תוצאות מעשיות מיידיות, אך באביב 1942 נענו הגרמנים לחלק מתביעותיו של המופתי והוא החל לפעול במערכת התעמולה הנאצית ולשדר נאומי תמיכה בגרמניה, שנועדו לעולם הערבי.

במקביל, עשה המופתי ככל יכולתו, כדי לטרפד עיסקות של הצלת יהודים שגרמו למותם של אלפי יהודים, אשר ללא התערבותו היו עשויים להינצל מהשואה. הוא גם סייע להקמת שלוש דיוויזיות S.S. שכל אנשיהן היו מוסלמים מבוסניה ומקרוואטיה. יתר על כן: בימים שבהם התקרב צבא רומל לארץ ישראל, תיכנן המופתי להקים מחנה השמדה דוגמת אושוויץ, בעמק דותן, כדי לחסל בו את כל יהודי הארץ. למרבה המזל גוועה תוכנית זאת עם כשלון מיתקפת רומל באל-עלמיין בסוף 1942.

כשהובסה גרמניה הנאצית ב-1945, שוב נמלט המופתי על נפשו, הגיע לצרפת, נעצר שם אך הצליח לברוח למצרים – והמשיך משם בפעילותו נגד היהודים.



היטלר והמופתי בפגישתם בנובמבר 1941 בברלין.



מלך ירדן, עבדאללה הראשון

כבר למחרת החלטת האו"ם ב-29 בנובמבר 1947, על חלוקת ארץ ישראל בין יהודים לערבים, פתחו ערביי ארץ ישראל, בהשראת המופתי, בהתקפה נרחבת על היישוב היהודי. המופתי היה בטוח אז בנצחונו אך לאחר זמן קצר היה ברור שמטוטלת המאבק נעה דווקא לטובת הצד הישראלי ואז, ב-15 במאי 1948, היום שבו פקע המנדט הבריטי, פלשו ארצה צבאות ערב.

עוד קודם לכן נעשו מדינות ערב מעורבות יותר ויותר במאבק על ארץ ישראל. לפחות אחד ממנהיגיהן, מלך ירדן עבדאללה (הראשון) ראה בכך הזדמנות להשתלט על חלק גדול מהארץ ולספח אותו לירדן. ואכן בשוך קרבות מלחמת העצמאות, סיפח עבדאללה לארצו את כל השטח שממזרח לקו שביתת הנשק (פרט לרצועת עזה). בעיקבות זאת קיבל אז השטח המסופח את הכינוי "הגדה המערבית".

מי שזכה לעדנה באותם ימים היה ראג'ב נאשאשיבי. מייד אחרי מלחמת העצמאות הוא הביע תמיכה נלהבת בסיפוח הגדה לירדן והמלך עבדאללה גמל לו על כך בשורה של תפקידים ציבוריים: באוגוסט 1949 הוא מונה לראש המשרד הירדני לענייני הפליטים הפלסטיניים וחודש לאחר מכן נתמנה למושל הכללי הירדני של הגדה המערבית. ב-1950 הוא נתמנה לשר החקלאות ולאחר מכן לשר התחבורה. תפקידו הרשמי האחרון היה השר המפקח על הר הבית ועל המקומות הקדושים. זמן קצר לאחר מכן, ב-1951, הוא הלך לעולמו והובא לקבורה בירושלים.

המופתי, שכמובן התנגד נחרצות לסיפוח, הגיב, כדרכו, באלימות ועל פי הוראתו נרצח המלך עבדאללה בהר הבית, ב-20 ביולי 1951. הרוצח, שהיה בן משפחת חוסייני, נדון למוות בתלייה...



יאסר ערפאת, הנחשב בעיני רבים כיורשו של המופתי בצמרת הפלסטינית, נראה ראשון מימין, בהלוויית המופתי ב-1974.

המופתי האריך חיים יותר מכל מתנגדיו. אולם בשנותיו האחרונות הוא נדחק לקרן זוית, בין השאר על ידי הנהגת אש"ף, לאחר שפלסטינים רבים ראו בו את האחראי ל"נכבה" שהביאה להקמת מדינת ישראל – ולבעיית הפליטים הפלסטיניים.

ההיסטוריון צבי אל-פלג מסכם בספרו "המופתי הגדול", כי חאג' אמין "הפך בסוף ימיו לדמות פתטית. מן השיא בו היה המנהיג הראשון במעלה של הפלסטינים... הוא ירד לשפל המדרגה... התרוצץ בחצרות מלכי ערב הסעודית וירדן במאמץ לשים מכשולים על דרכה של התנועה הלאומית הפלסטינית, אשר בשנות השישים יצאה שוב לדרך ארוכה – אבל בלעדיו."

חאג' אמין אל-חוסייני מת ב-4 ביולי 1974 בביירות, בגיל 80, מהתקף לב. הפלסטינים ביקשו מישראל רשות לקבור אותו בירושלים, אך נענו בשלילה. משום כך הוא נקבר, בסופו של דבר, בביירות.



בכך הגיעה לסיומה המערכה האחרונה בתולדות מלחמות הקייס והימן בארץ ישראל. אין ספק, שהמשפחות הפלשתיניות שהיו מעורבות בעבר במלחמות הללו יודעות על עברן בתחום זה, אך לא נראה שבתנאי ימינו יש בכך חשיבות מעשית, העלולה לפרוץ בעתיד הנראה לעין בסיכסוך דמים בגלל אותה יריבות עתיקה.

מקורות

חביב כנען, שקיעתה של האצולה הפלשתינאית, Ohaio State University libraries
<https://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/99995-files/99995081/99995081-292/99995081-292-2>

יוסף סואעד, שלטון השייח'ים הבדואים בצפון ארץ ישראל. אתר "סנונית"
<http://beduin.snunit.org.il/arti/2740.html>

יעקב שמעוני, ההתארגנות הפוליטית של ערביי ארץ ישראל, המנדט והבית הלאומי, ההיסטוריה של ארץ-ישראל, כרך תשיעי, בעריכת יהושע פורת ויעקב שביט, הוצאת "כתר" ויד בן צבי, ירושלים, 1982.

משה מעוז, ארץ ישראל בשלטון עות'מאני, תולדות ארץ ישראל, בעריכת יואל רפל, כרך ב', הוצאת משרד הבטחון, תש"מ - 1980.

משה שרון, תהליכי חורבן ונומאדיזציה בארץ ישראל תחת שלטון האיסלאם (633-1517). תולדות ארץ ישראל, בעריכת יואל רפל, כרך ב', הוצאת משרד הבטחון תש"מ.

משה שרון, Corpus Inscriptionum Arabicarum Palaestinae, Volume Five H-1, הוצאת בריל, ליידן-בוסטון, 2013.
צבי אל-פלג, המופתי הגדול, הוצאת משרד הביטחון תשמ"ט - 1989.

שמואל קליין, תולדות הישוב היהודי בארץ ישראל, הוצאת "מצפה" תרצ"ה (1935).
palestinian journeys | timeline

<https://www.paljourneys.org/en/biography/9863/raghib-al-nashashi>

וכן מאמרים בויקיפדיה ובאינטרנט בכלל.

סוף

בתמונה: מאהל בדואי מול חומות
ירושלים העתיקה.
ציור של שארל תיאודור פרר, 1880.

ליקט, כתב, ערך ועיצב: בני גבירצמן
benigv@bezeqint.net